มูลเหตุแห่งนิกาย

จากหนังสือ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา

โดย อ.เสถียร โพธินันทะ

บทนำ
มูลเหตุแห่งนิกาย
๐๐๐

ทุกศาสนาจำต้องมีนิกาย

ศาสนาใหญ่ ๆ ทุกศาสนาในโลกนี้ จะดำรงอยู่โดยไม่มีการแตกนิกายนั้นดูไม่มีเสียเลย ทั้งนี้เพราะเมื่อศาสนานั้น ๆ แผ่กว้างออกไปในหมู่ประชุมชนต่างชาติต่างภาษา ก็ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงบ้างเป็นธรรมดา ยิ่งศาสนาที่มีอายุยืน ๆ เช่นพระพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์และคริสต์ศาสนาเป็นต้นนั้น กาลเวลาและความผันผวนของโลกย่อมทำให้มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เอง อาจกล่าวได้ว่า ศาสนาเก่า ๆ ทุก ๆ ศาสนาในปัจจุบันนี้ ได้ห่างไกลหรือแปรความเป็นไปจากเมื่อครั้งปฐมกาล คือในยามที่ศาสดาของศาสนานั้น ยังมีชีวิตอยู่ไม่มากก็น้อย ศาสนาใดไม่มีการเปลี่ยนแปลง ศาสนานั้นก็ไม่เจริญได้ และในที่สุดจะต้องดับสูญหายไป อันการเปลี่ยนแปลงนั้นไม่ได้หมายเอาถึงการแก้ไขตัวบท หรือหลักปรัชญาธรรมของศาสนา เพราะถ้าเป็นเช่นนั้น จะกลายเป็นการแต่งตั้งประดิษฐ์ศาสนาใหม่ขึ้นต่างหาก แต่หมายถึงการแก้ไขวิธีการและปฏิบัติการบางอย่างของศาสนาเท่านั้น เพราะเหตุนั้น ทุกศาสนาถึงแม้จะมีนิกายมากมายสักเท่าไร และถึงแม้จะล่วงกาลผ่านสมัยมานมนานแล้วก็ดี หน้าตาดั้งเดิมของศาสนาก็หาได้เปลี่ยนแปลงไปได้ไม่

พระพุทธศาสนาของเราเป็นศาสนาที่ยิ่งใหญ่และมีอายุมากศาสนาหนึ่ง มีมนุษยชาติที่นับถือมากมายหลายร้อยล้าน กงล้อแห่งพระธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้หมุนเวียนผ่านไปตามประเทศเหล่านี้คือ อินเดีย สิงหล พม่า ไทย เขมร ลาว ญวน หมู่เกาะมะลายู จีน ธิเบต

มองโกเลีย แมนจูเรีย เกาหลี ญี่ปุ่น และถึงแม้อาณาจักรภาคตะวันตก คืออียิปต์ กรีก ก็ยังมีปรากฏร่องรอยหลักฐานในประวัติศาสตร์ เราเห็นได้แล้วว่าอาณาจักรของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นกว้างขวางมหาศาลเพียงไร และเป็นการแน่นอนที่สุดว่า ภายในจักรวรรดิอันยิ่งใหญ่นี้ บรรดาประเทศบ้านเมืองที่ขึ้นต่อพระธรรมของพระองค์นั้น ต่างก็มีภาษาธรรมเนียมความนิยมต่าง ๆ กัน ฉะนั้น เมื่อรัศมีของพระพุทธศาสนาส่งทอดไปถึง ก็ย่อมที่จะต้องสัมผัสถูกวัฒนธรรมเหล่านั้น และแล้วก็ต้องผสมกลมกลืนกันได้ จึงสามารถเปล่งรัศมีจรัสเรือง เพราะฉะนั้นนิกายเป็นอันมากจึงได้ถูกเสกสรรค์ขึ้น แต่โดยส่วนใหญ่พระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น ๒ นิกาย คือมหายานและเถรวาท หรืออุตตรนิกายกับทักษิณนิกาย และถ้าพูดถึงเรื่องจำนวนนิกาย พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีนิกายมากที่สุด ซึ่งทั้งนี้ล้วนแตกแยกออกไปจากสองนิกายใหญ่ข้างต้น สองนิกายใหญ่นั้นอุปมาดั่งแอ่งน้ำบนภูเขาที่เป็นบ่อเกิดของน้ำตก และน้ำตกนั้นก็กลายเป็นลำธารไหลแตกแยกออกเป็นแควเล็กแควน้อย ฉะนั้น (คำว่าเถรวาทยังมีที่ใช้กันแพร่หลายอีกคำหนึ่งว่า "หีนยาน" แต่ข้าพเจ้าไม่ขอเรียกเช่นนั้น เพราะคำนั้นมีความหมายในทางไม่ดี ไม่เหมาะสมจะใช้เรียกนิกายในพระพุทธศาสนาเดียวกัน โปรดเข้าใจตามนี้ด้วย)

มูลเหตุแห่งนิกาย

กล่าวสำหรับพระพุทธศาสนา ถ้าเราจะสอบสวนถึงต้นรากแห่งการมีนิกายแล้ว ก็ไม่อาจที่จะลืมนึกถึงหลักใหญ่ ๆ สามหลักที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ นั่นคือหลักของการศึกษาเล่าเรียนให้เกิดความรู้เรียกว่าปริยัติหนึ่ง หลักของการกระทำตนให้ดำเนินตามธรรมที่ตนรู้ เรียกว่าปฏิบัติ

หนึ่ง และผลที่ได้รับจากการปฏิบัติที่เรียกว่าปฏิเวธอีกหนึ่ง หลักสามประการนี้มีความสำคัญเกี่ยวโยงกันอยู่ คือปริยัติเปรียบดังแผนที่ชี้ทางที่จะให้ถึงแหล่งขุมทรัพย์ ปฏิบัติเปรียบทางค้นหาขุมทรัพย์นั้นตามแผนที่ ปฏิเวธเหมือนการเดินทางถึงจุด ขาดหลักใดหลักหนึ่ง ความสำเร็จผลย่อมมีหาได้ไม่ การที่นิกายมีความเห็นแตกกันออกไปนั้น ก็เป็นเพราะความบกพร่องขาดหลักใดหลักหนึ่งไป และที่สำคัญอย่างยิ่งคือ ได้ขาดหลักประการที่สาม "ปฏิเวธธรรม" ไปเสีย เราจะพิจารณาสังเกตเห็นได้ว่าปางเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์สั่งสอนเวไนยนิกรอยู่ ปรากฏมีผู้บรรลุถึงอริยภาพ คือมีผู้ตรัสรู้ธรรมกันมากมาย การปริยัติและปฏิบัติดำเนินร่วมกันในทางเดียว อริยมรรคเมื่อมีผู้เจริญกัน อริยผลก็บังเกิดเป็นเงาตามตน เมื่อต่างคนต่างได้ชมเชยอริยผลนั้นด้วยตนของตนเองแล้ว ทัศนะคือความเห็นก็ย่อมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่เมื่อพ้นยุคนั้นมาแล้ว กลับปรากฏว่า อริยมรรคเป็นแต่เพียงเรื่องปรัชญาอันน่าเรียนน่ารู้ที่บรรจุอยู่ในพระคัมภีร์เท่านั้น จะหาผู้มุ่งปฏิบัติตนอย่างสมัยแรกได้น้อยลง ทุกคนส่วนมากมุ่งกันแต่จะเรียนและจำทรงพระพุทธพจน์กันเป็นปิฎก ๆ อริยผลจึงไม่ค่อยเกิดขึ้น เมื่อผู้ทรงศาสนามิได้เป็นพระอริยะ และเมื่อความคิดในการปริยัติเฟื่องฟูขึ้นถึงขีดสุดจนบางทีกลายเป็นลัทธิแปลก ๆ มีสัทธรรมปฏิรูปเข้ามาเจือปน ผู้ร่ำเรียนก็ตีความหมายตลอดจนอรรถาธิบายสัจธรรมด้วยปุถุชนอัตโนมัติ

ความคิดความเห็นของคนแต่ละคนที่มีต่อคัมภีร์อันตนได้ร่ำเรียนนั้นแตกแยกออกเป็นมติ ต่างคนต่างเข้าใจอย่างหนึ่ง อีกคนหนึ่งเข้าใจไปอีกอย่างหนึ่งไม่ตรงกัน และต่างฝ่ายก็ยึดถือมติของตนว่าถูกตรง ของผู้อื่นผิด เพราะปุถุชนเรานั้นมักจะเข้าข้างตนเองเสมอโดยมิใคร่จะคำนึงถึงเหตุผลอะไรนัก และเมื่อตนถือมติใด ก็อดไม่ได้ที่จะมีการวิพากษ์

วิจารณ์เปรียบเทียบกับมติของฝ่ายอื่น จึงได้มีการโต้วาทะกันระหว่างกันและกันว่าใครจะดีกว่าใคร หนักเข้าก็เลยแตกสามัคคี แล้วนิกายก็เป็นเงาตามเข้ามาทันที เรื่องเช่นนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชมพูทวีปแล้ว มักมีการคัดค้านโต้คารมกันในข้อธรรมอย่างเอาจริง บางทีถึงกับวางชีวิตของตนไว้เป็นเดิมพัน ว่าถ้าหากแพ้แล้วจักยอมให้บั่นเศียรหรือเป็นข้าทาสตลอดชีพ ประชาชนตลอดจนพระราชาก็นิยมการใช้เหตุผลเอาแพ้เอาชนะกันด้วยวิธีตีฝีปากเช่นนี้ ปรากฏว่าถ้าคณาจารย์ใดพ่ายแพ้ในสงครามโอษฐ์ ลัทธิของคณาจารย์ผู้นั้นก็พลอยอับแสงลง เพราะพระราชาและประชาชนไม่เคารพนับถือ บางทีถูกขับไล่ไสส่งออกนอกบ้านเมืองเลยทีเดียว เมื่อสถานการณ์แวดล้อมเป็นเช่นนี้ ก็ย่อมจะมีการวิพากษ์วิจารณ์ความคิดของกันและกัน ซึ่งแม้จะเป็นลัทธิศาสนาเดียวกันก็ตาม ให้เป็นไปอย่างไม่หยุดยั้ง ต่างฝ่ายต่างพยายามยกลัทธิของตนให้สูงเด่นด้วยวิธีนานัปการ ฉะนั้นการโต้คารมเพื่อทำลายมติฝ่ายค้านจึงยากที่จะหลบหลีกได้ และพระพุทธศาสนาในอินเดียยุคหลังจึงได้สมบูรณ์ด้วยเรื่องทำนองนี้ทุกประการ

จะยกตัวอย่างให้เห็นในข้อแตกต่างทางมติเกี่ยวกับปัญหาเรื่อง**นิพพานและจิต** ภายในวงการพระพุทธศาสนาของไทยซึ่งเป็นฝ่าย**เถรวาท**ล้วน ๆ แต่ก็ยังมีความเห็นไม่สอดคล้องต้องกันได้ นักธรรมะบางพวกเห็นว่านิพพานเป็นอนัตตา ซึ่งทั้งนี้อาศัยพระพุทธภาษิตข้อว่า **สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา** ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตัวตนเป็นข้ออ้าง บางพวกเห็นว่าที่พระพุทธเจ้าสอนอนัตตา ก็เพื่อจะให้เรารู้จักอัตตานั่นเอง แต่อัตตาที่นี่ไม่ใช่อัตตาขันธ์ห้า ขันธ์ห้าเป็นอนัตตา ส่วนธรรมของจริงคือ**พระนิพพาน**นั้นเป็นอัตตาตัวจริงของเรา มีพระพุทธภาษิตเป็นหลักฐานว่า **อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ** ตนนั่นแหละเป็นที่พึ่งแห่งตน ถ้าไม่มีตน

เสียแล้ว เหตุไรพระองค์จึงสอนให้เอาตนเป็นที่พึ่งเล่า บางพวกเห็นว่าจิตนี้เป็นธรรมชาติเกิดเร็วดับเร็วไม่มีแก่นสาร อีกพวกหนึ่งเห็นว่าจิตแท้นั้นเป็นธรรมชาติไม่เกิดดับ ที่เกิดดับเป็นอารมณ์ต่างหาก แต่ละฝ่ายล้วนมีเหตุผลซึ่งอาจแสดงให้เห็นชัดด้วยกันทั้งนั้น และแต่ละฝ่ายก็อ้างพระพุทธภาษิตเป็นหลัก ตัวอย่างนี้ล้วนเป็นมูลของการแตกแยกนิกาย ซึ่งถ้าเป็นสมัยโบราณเจ้าของผู้ให้กำเนิดแต่ละฝ่ายอยากจะตั้งเป็นนิกายขึ้นก็อาจจะได้ และพระพุทธศาสนาในเมืองเราก็จะมีนิกาย **อนตฺตา-นิพฺพานวาท** นิกาย **อตฺตานิพฺพานวาท** และนิกาย **จิตฺตอนิจฺจวาท** นิกาย **จิตฺตอมตวาท** กันขึ้นบ้างเป็นแน่

เรื่องเช่นนี้แม้ในสมัยพุทธกาลก็มีเหมือนกัน ดังในสุตตันตปิฎกปรากฏมีภิกษุบางรูปมีความเห็นในพระธรรมตามความเข้าใจของตนผิด ๆ หรือถูกแต่ก็ไปถือรั้นเอาข้างเดียว เช่นพระยมกะที่มีทิฐิเห็นว่า พระอรหันต์ตายแล้วสูญ จนพระสารีบุตรต้องเทศนาให้กลับใจ และพระสาติเกวัฏฏบุตรผู้กล่าวว่า "เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วอย่างนั้น โดยความว่าวิญญาณนี้นั่นเองมิใช่อื่นวิ่งไปแล่นไป" จนพระศาสดาต้องแสดงมหาตัณหาสังขยสูตร แก้ความเข้าใจผิดของเธอ บางองค์สดับเรื่องมรณัสสติกัมมัฏฐาน ซึ่งมีจุดประสงค์ที่จะให้เรามีสติไม่หลงมัวเมาในชีวิต แต่กลับเข้าใจผิดไปว่าสอนให้เบื่อหน่ายต่อชีวิต ถึงกับกระทำอัตวินิบาตกรรม และจ้างให้เขาประหารชีวิตตนเองก็มี ธรรมะบางข้อที่พระพุทธเจ้าแสดงโดยจำแนกบ้าง โดยรวบยอดบ้าง แต่ผู้สดับไม่อาจกระทำการแบ่งแยกให้ดี บางครั้งเกิดความไม่เข้าใจซึ่งกันและกัน ดังในพหุเวทนิยสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย ท่านอุทายีกล่าวว่า พระศาสดาตรัสสอนเวทนาไว้ ๓ ประการ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขา-เวทนา แต่ช่างไม้กล่าวค้านว่า พระผู้มีพระภาคไม่ได้ตรัสเวทนา ๓

ประการเลย พระองค์ตรัส ๒ เท่านั้น คือสุขเวทนา และทุกขเวทนา ส่วนอุเบกขาเวทนานั้นสงเคราะห์ลงในสุขอันละเอียดประณีต ภายหลังความทราบไปถึงพระศาสดาตรัสว่า เรื่องเวทนานั้นเราได้แสดงไว้โดยปริยายต่าง ๆ บางทีก็มีสอง สาม ห้า หก สิบแปด สามสิบหก จนถึงร้อยแปดประการ ผู้ที่ไม่สำเหนียกก็ต้องทะเลาะวิวาทกันอย่างนี้ ในอภิธรรมปิฎกเหตุปัจจยนิทานของฝ่ายเหนือมีเรื่องหนึ่งกล่าวว่า กาลครั้งหนึ่งพระอานนท์ได้เดินทางจาริกถึงป่าไผ่แห่งหนึ่ง พระผู้เป็นเจ้าได้สดับเสียงสาธยายพระธรรมบทคาถาของภิกษุที่อาศัยในป่าว่า "มนุษย์แม้มีอายุได้ร้อยปี หากไม่ได้เห็นนกหงส์ทะเลไซร้ (ก็เปล่าปราศจากประโยชน์) ผิดกับที่ถึงแม้มีชีวิตแต่เพียงวันเดียว หากได้เห็นนกนั้น (ประโยชน์ของชีวิตจึงจะได้)" ท่านอานนท์ได้ฟังดังนั้นจึงเข้าไปทักภิกษุผู้สวดนั้นว่า นี้หาใช่พระพุทธภาษิตไม่ เธอจงมนสิการตั้งใจให้ดี เราจักกล่าว (ที่ถูก) ให้เธอฟัง "ถ้ามนุษย์มีอายุถึงร้อยปี แต่ไม่รอบรู้ในธรรมที่เกิดแลดับไซร้ (ก็เปล่าประโยชน์) ผิดกับที่ถึงแม้มีชีวิตแต่เพียงวันเดียว หากได้รอบรู้ในธรรมนั้น" ภิกษุผู้สวดได้ฟังแล้วก็นำไปบอกเล่าให้อาจารย์ของตนฟัง ภิกษุผู้อาจารย์รูปนั้นได้ฟังแล้วกล่าวว่า "พระอานนท์เป็นผู้ล่วงกาลผ่านวัยแล้ว คำพูดอะไร ๆ ของท่านก็มักจะผิด ๆ พลาด ๆ ไม่ควรจะเชื่อถือเธอจงสวดไปตามเดิมของเธอเถิด" ที่เกี่ยวกับพระวินัยก็มีผู้ตีความผิดไปจากประสงค์เดิม เช่นเรื่องวิกาลโภชน์ ในกิฏาคิรีสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เล่าว่าภิกษุผู้ชื่ออัสสชิและปุนัพพสุกะ เกิดทิฐิวิปริตเข้าใจคำว่าวิกาลหมายแต่เพียงเวลาราตรี แล้วแนะนำพวกทั้งคณะให้ฉันอาหารได้ในเวลาเย็น กล่าวสรรเสริญความเป็นผู้ฉันอาหารมื้อที่สามว่าสามารถทำให้เป็นผู้มีร่างกายแข็งแรงโรคน้อย สุขสำราญ พวกภิกษุอื่นกล่าวตักเตือนก็ไม่ฟัง ภายหลังทราบไปถึงพระศาสดาก็ทรงบริภาษว่า

ไม่ควรจะเข้าใจไปเช่นนั้น แล้วทรงแสดงธรรมบรรยายโปรดในสังยุตต-นิกายเล่าว่า สมัยหนึ่ง ณ นครราชคฤห์ ขณะที่มีการประชุมประชาชนกันในราชบริษัทอยู่ ได้มีคำกล่าวขึ้นในที่ประชุมว่า ทองและเงินควรแก่สมณศากยบุตร สมัยนั้นมีพ่อบ้านมณิจูฬกะผู้เป็นอุบาสกสำคัญนั่งอยู่ด้วย ได้กล่าวคัดค้านขึ้น แต่ไม่สามารถยังบริษัทให้ยินยอมเห็นตามได้ ภายหลังนายบ้านผู้นั้นได้เข้าเฝ้ากราบทูลอธิกรณเหตุแด่พระพุทธเจ้า ตรัสว่าปัญจกามคุณควรแก่ผู้ใด เงินทองก็ควรแก่ผู้นั้น เรากล่าวอย่างนี้ว่า ผู้ต้องการหญ้าพึงแสวงหาหญ้า ผู้ต้องการไม้พึงแสวงหาไม้ แต่มิได้กล่าวว่า สมณศากยบุตรพึงยินดี พึงแสวงหาเงินทองโดยปริยายอะไร ๆ เลย จากเหตุการณ์เหล่านี้ก็เป็นหลักฐานที่แสดงให้รู้ว่า แม้ในสมัยพุทธ-กาล พุทธศาสนิกมณฑลก็ได้มีการแตกแยกความเห็นกันขึ้นแล้ว แม้ในนครราชคฤห์อันปรากฏว่าเป็นเมืองที่ประชาชนล้วนแต่เป็นสัมมาทิฐิเองก็ตาม แต่การที่แตกแยกเท่านั้นเป็นไปในทางความเห็นส่วนตน ที่เข้าใจผิดในธรรมวินัยบางข้อเท่านั้น และเพราะเหตุที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคยังทรงพระชนม์ประทับเป็นประธานคอยตัดสินความถูกผิดอยู่ จึงไม่ปรากฏมีนิกายอะไรแตกต่างผิดแผกออกไปอย่างโจ่งแจ้ง ถ้าจะมีก็เห็นจะได้แก่พวกของพระเทวทัตเท่านั้น แต่นั่นก็ดูเหมือนจะแยกออกไปเพื่อตั้งตนเป็นศาสดาแข่งกับพระพุทธเจ้า (ในตำราฝรั่งว่า พวกพระเทวทัตบูชาแต่พระพุทธเจ้าที่ล่วงแล้วสามองค์ไม่บูชาพระศากยมุนี) และมาภายหลังพระเทวทัตและพวกก็กลับตัวได้ หันเข้ามาสู่ใต้บารมีของพระพุทธองค์อีก

เรื่องนิกายสืบเนื่องมาแต่ความเป็นเอตทัคคะ

นอกจากนี้ ยังมีสมุฏฐานอันเนื่องจากคุณพิเศษบางอย่างของส่วนบุคคลหรือส่วนคณะอีกด้วย เช่นการศึกษาพระปริยัติธรรมในสังฆมณฑลย่อมปรากฏผู้มีอุปนิสัยชอบการศึกษาแต่ละด้านต่าง ๆ กันออกไป ภิกษุบางหมู่มีความพึงพอใจในการที่จะร่ำเรียนพระวินัย หรือพระสูตรและพระอภิธรรม ย่อมจะเลือกเอาแต่ทางที่ตนถนัดศึกษารอบรู้จนแตกฉานก็ได้เป็นเอตทัคคะผู้เชี่ยวชาญในปิฎกหรือในหมวดธรรมนั้น ๆ เป็นธรรมดา การเผยแผ่ก็ย่อมหนักไปในทางที่ตนรู้อยู่ เมื่อมีสานุศิษย์มากเข้าก็รวมกันเป็นคณะหรือหมู่ขึ้น ฉะนั้นภิกษุสงฆ์หมู่หนึ่ง ๆ ก็มีคุณลักษณะเลิศเด่นประจำหมู่ของตน ในกาลภายหลังปรากฏมีแต่ปุถุชนสงฆ์ เรื่องความเห็นก็ยิ่งจะเกิดมีมากมาย เช่นผู้ที่ทรงอภิธรรม-ปิฎก ย่อมถือว่าอภิธรรมปิฎกสำคัญกว่าสองปิฎกข้างต้น บางคณะเห็นเลยธงไปว่า ถ้าไม่รู้อภิธรรมแล้วก็ตรัสรู้ไม่ได้ก็มี ส่วนผู้เชี่ยวชาญในสุตตันตปิฎก ก็เห็นว่าพระสูตรสำคัญที่สุด เพราะพระสูตรรวมไว้ซึ่งสิกขาสาม คือ ศีล สมาธิ ปัญญา รู้พระสูตรเท่านั้นก็ชื่อว่ารู้อะไร ๆ ในศาสนาหมด ส่วนผู้ช่ำชองในวินัยปิฎก ก็เห็นความเลิศเด่นของพระวินัยเพราะเหตุที่ศีลเป็นบาทต้นของสมาธิ ปัญญา หากไม่มีศีลแล้วจะตรัสรู้หลุดพ้นทุกข์ไม่ได้ มีตัวอย่างที่จะเห็นได้ เช่นในวงการศึกษาพระปริยัติ-ธรรมของหมู่ประเทศที่ถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท มีไทย พม่า รามัญ เป็นต้น ทั้ง ๓ ประเทศนี้ล้วนแต่มีคุณลักษณะพิเศษอยู่คนละอย่าง คือประเทศรามัญแต่ไหนแต่ไรมามีความขึ้นชื่อลือชาในทางทรงจำแตกฉานในพระวินัย ในประเทศพม่าขึ้นชื่อในทางอภิธรรม อาจกล่าวได้ว่า เรื่องความเข้าใจในพระปรมัตถ์แล้วจะต้องยกให้พม่าเป็นที่หนึ่ง หลักสูตรการศึกษาปริยัติของเขาก็เริ่มต้นด้วยอภิธรรมกันเลยทีเดียว

ส่วนของไทยเราถนัดชำนาญทางพระสูตร โบราณว่า "มอญวินัย ไทยพระสูตร พม่าอภิธรรม"

ความจริงการแบ่งแยกเพราะเหตุแห่งความแตกต่างทางเอตทัคคะนั้นมีมาสืบเนื่องแต่เบื้องโพ้น คือในสมัยพุทธกาล บรรดาพระอสีติมหาสาวกทั้งหลาย ดั่งพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ แต่ละองค์ล้วนมีเอตทัคคะไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง และท่าน ๆ หนึ่งก็มีสานุศิษย์นับจำนวนร้อย ๆ พัน ๆ อย่างพระอุรุเวลกัสสปกับน้องชายของท่านอีกสององค์มีบริวารจำนวนพัน ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ที่เลิศกว่าภิกษุในทางบริวารมาก พระสารีบุตรผู้เป็นเอตทัคคะทางปัญญาและการให้โอวาทแก่ภิกษุ จนพระศาสดายกย่องให้เป็นถึงธรรมเสนาบดี อันปรากฏในพระบาลีเสลสูตรตรัสแก่เสลพราหมณ์ผู้ทูลถามว่า ใครที่เป็นผู้รองลำดับของพระองค์ ที่จะสามารถประกาศตามได้ซึ่งธรรมจักรที่พระองค์ประกาศแล้ว ตรัสว่า "เสละ สารีบุตรเป็นผู้รองลำดับตถาคต ย่อมประกาศตามเราได้ซึ่งอนุตตรธรรมจักรอันเราประกาศแล้ว" ส่วนพระโมคคัลลานะได้เป็นเอตทัคคะทางอิทธิปาฏิหาริย์ สามารถทรมานผู้ไม่เชื่อพระพุทธศาสนามาให้เชื่อได้ เป็นกำลังสำคัญในการแผ่ศาสนา ทั้งสององค์นี้ได้รับยกย่องเป็นเอกอัครสาวกซ้ายขวา สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงสันนิษฐานว่า บางทีพระพุทธองค์จะทรงมอบธุระให้ท่านทั้งสองเป็นคณาจารย์ใหญ่ แยกคณะออกไปสอนศาสนา พระสารีบุตรเป็นหัวหน้าในฝ่ายทักษิณ พระโมคคัลลานะเป็นหัวหน้าคณะฝ่ายอุดร ข้อสันนิษฐานอันนี้มีความจริงพอเป็นหลักฐาน เพราะปรากฏว่าท่านทั้งสองเคยเดินทางพร้อมด้วยบริวารนับจำนวนร้อยไปในที่ต่าง ๆ ถ้าหากมิใช่เพื่อศาสนกิจแล้ว ก็เพื่ออะไรเล่า บางสมัยท่านทั้งสองก็เที่ยวแสดงธรรมตามคามนิคมชนบทต่าง ๆ โดยเฉพาะพระมหา

โมคคัลลานะปรากฏว่าบางสมัยไปสอนเทวดาบนสวรรค์ก็มี อย่างไรในสัจจวิภังคสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ มีพระพุทธวจนะว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเสพ จงคบ สารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด เธอทั้งสองเป็นผู้ฉลาดเป็นผู้อนุเคราะห์สพรหมจารี สารีบุตรเป็นเหมือนมารดา โมคคัลลานะเป็นเหมือนพี่เลี้ยง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรย่อมแนะนำในโสดาปัตติผล โมคคัลลานะย่อมแนะนำในประโยชน์สูงขึ้นไป สารีบุตรย่อมสามารถจะทำให้ง่าย ซึ่งอริยสัจทั้ง ๔ โดยพิสดาร" ในสังยุตตนิกาย (มหาวารวรรค) กล่าวว่า เมื่อสมัยปัจฉิมโพธิกาล หลังจากที่ท่านทั้งสองดับขันธปรินิพพานแล้ว พระศาสดาประทับกับหมู่ภิกษุที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคาในแคว้นวัชชี พระองค์ตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บริษัทของเรานี้ย่อมปรากฏเหมือนอย่างว่างเปล่า ไม่เหมือนเมื่อสารีบุตรและโมคคัลลานะยังไม่นิพพาน สารีบุตรและโมคคัลลานะอยู่ ณ ทิศใด ทิศนั้นของเราย่อมไม่ว่างเปล่า ความห่วงใยย่อมไม่มีแก่เราในทิศนั้น" แล้วตรัสต่อไปว่า เป็นที่น่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง ที่แม้พระสาวกคู่ชีพจะมาจากไป พระองค์เองก็หามีความเศร้าโศกไม่ เพราะว่าสิ่งใดเกิดแล้วมีแล้ว ก็ย่อมจากไปเป็นธรรมดา พระพุทธภาษิตนี้สนับสนุนพระมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ที่ตรัสไว้ข้างต้น เมื่อท่านทั้งสองยังมีชีวิตอยู่ คงได้ทำหน้าที่อนุศาสดาเผยแผ่พระธรรมตลอดไป และคงได้บริหารการคณะสงฆ์ตามถิ่นนั้น ๆ โดยเฉพาะ ในพระไตรปิฎกนอกจากพระพุทธภาษิตแล้ว ภาษิตของท่านพระสารีบุตรเป็นมากกว่าใครอื่น และภาษิตของท่านล้วนแต่เป็นข้อธรรมล้ำลึกเป็นส่วนมาก (ดูในปฏิสัมภิทามรรคจะเห็นจริง)

สำหรับพระมหากัสสปะนั้น ตลอดชีวิตของท่านอยู่ด้วยการประพฤติธุดงค์ ได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์หลายอย่างหลายประการ

เช่น ในกัสสปสังยุตต์ ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่เชตวันว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหวังเพียงใด ก็ย่อมสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว เข้าถึงฌานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ สัญญาเวทยิตนิโรธ แล้วแลอยู่ได้ตลอดกาลเพียงใด ภิกษุทั้งหลาย ! แม้กัสสปะก็ดุจเดียวกัน เธอหวังเพียงใดก็ย่อมเข้าถึง ฯลฯ แล้วแลอยู่ได้ตลอดกาลเพียงนั้น" แม้ในอภิญญาหกทรงรับรองไว้ว่า ท่านมหากัสสปะสามารถที่จะกระทำได้ไม่ต่างอะไรจากพระองค์เลย นับว่าท่านเป็นพระมหาสาวกองค์เดียวที่มีอภิญญาและสมาบัติเทียมเท่าพระผู้มีพระภาคผู้เป็นศาสดา ในแห่งอื่น ๆ ทรงเทศนาตักเตือนภิกษุทั้งหลายให้เอาปฏิปทาของท่านเป็นเนติประพฤติปฏิบัติเสมอ นอกจากนี้มีมหาสาวกอื่น ๆ อีก เช่น พระอนุรุทธะผู้เลิศในทางทิพยจักษุ พระปุณณะเลิศในทางธรรมกถึก พระมหากัจจายนะ เลิศในทางกระจายธรรมย่อให้พิสดาร พระอานนท์ เลิศในทางพหูสูต พระอุบาลี เลิศในทางทรงวินัย ฯลฯ

ความเป็นผู้ถนัดจัดเจนในธรรมหรือความสามารถข้อต่าง ๆ ไม่เหมือนกันแล้วแสดงความคิดออกมานั้น เราอาจจะพบได้ใน มหาโคสิงคสาลสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ซึ่งเป็นสูตรที่แสดงถึงข้อคิดเห็นเป็นรายบุคคลของพระมหาเถระองค์ต่าง ๆ ที่ล้วนได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะ ดำเนินเรื่องว่า สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ ป่าโคสิงคสาลวัน พร้อมด้วยพระสาวกผู้ใหญ่ มีพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระอนุรุทธะ พระเรวตะ พระอานนท์ ครั้นในสายัณห์วันหนึ่ง ท่านมหาเถระโมคคัลลานะได้ชักชวน

พระเถระองค์อื่น ๆ ให้ไปฟังธรรมของพระสารีบุตร[๑]

เมื่อไปถึงแล้ว พระสารีบุตรเป็นผู้เริ่มเรื่องด้วยการถามพระอานนท์ว่า ป่าโคสิงคสาลวันอันน่ารื่นรมย์ ในราตรีเดือนหงายแจ่มนี้มีธรรมชาติอันงาม เช่นดอกสาละที่เบ่งบาน ส่งกลิ่นหอมขจรไปทั่ว ความงามของป่าจะงามสมกับภิกษุผู้มีคุณเช่นไรบ้าง เมื่อพระสารีบุตรตั้งปัญหาขึ้นเช่นนี้แล้ว พระมหาเถระเหล่านั้นต่างก็เฉลยไปตามความคิดความถนัดของตน เช่น พระอานนท์ก็กล่าวว่า ต้องภิกษุผู้เป็นพหูสูต จำทรงไว้ซึ่งสูตรพร้อมทั้งอรรถะพยัญชนะจึงงามสม พระเรวตะก็ว่า ต้องภิกษุผู้มีการหลีกเร้นอยู่แต่ผู้เดียว มีฌานพร้อมทั้งวิปัสสนาจึงงามสม พระอนุรุทธะก็ว่า ต้องภิกษุผู้มีทิพยจักษุล่วงจักษุของมนุษย์ อาจทอดทัศนาจำนวนพันแห่งโลกทั้งหลายจึงงามสม พระมหากัสสปะก็ว่า ต้องภิกษุผู้ถืออยู่ป่ากล่าวสรรเสริญคุณของผู้ถืออยู่ป่า และถือการรับแต่อาหารบิณฑบาต นุ่งห่มแต่ผ้าบังสุกุลและผ้าสามผืนเป็นวัตร มีความมักน้อยสันโดษ และเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา จึงงามสม พระโมค-คัลลานะก็ว่า ต้องภิกษุผู้มีปัญญาวิสัชนาข้ออภิธรรมกถาอย่างไม่ท้อถอยและกถานั้นต้องมีความประพฤติเป็นไปในธรรม[๒]จึงงามสม

ส่วนพระสารีบุตรเองนั้นกล่าวว่า ต้องภิกษุผู้มีอำนาจจิตประสงค์จะอยู่ในวิหารสมาบัติใดเวลาใด ก็สามารถที่จะอยู่ได้อย่างไม่ติดขัด เปรียบเหมือนหีบผ้าของพระราชาซึ่งเต็มไปด้วยผ้าสีต่าง ๆ เมื่อพระราชา

---

[๑] ตรงนี้แสดงถึงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ สมกับตำแหน่งธรรมเสนาบดี จนพระสาวกชั้นผู้ใหญ่ยังฟังธรรมจากท่าน

[๒] ตรงนี้เหตุไรจึงไม่กล่าวถึงฤทธิ์ที่ท่านองค์นี้ถนัด นี่เป็นการแสดงให้เห็นว่า เรื่องของฤทธิ์ไม่ใช่ความประสงค์สำคัญของพระพุทธศาสนา มีหรือไม่มีก็ไม่แปลก เพราะไม่ทำให้ถึงที่สุดทุกข์ได้เลย

จะต้องการสีไหนคู่ไหน ก็อาจหามานุ่งห่มได้ทุกระยะเวลา ภิกษุต้องมีคุณสมบัติเห็นปานนี้จึงจะงามสม เมื่อพระเถระทั้งหลายเสนอความเห็นกันจบแล้ว ต่างก็ชวนกันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ให้ทรงตัดสินว่าของผู้ใดถูกต้อง พระศาสดาตรัสว่าถูกด้วยกันทั้งหมด เพราะต่างฝ่ายต่างก็กล่าวไปตามความจริงที่ตนสามารถ ในที่สุดทรงสรุปความว่า ป่าโคสิงคสาลวันพึงงามสมด้วยภิกษุผู้ไม่ประมาทในการทำที่สุดแห่งทุกข์ โดยการนั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า มีความตั้งใจอย่างเด็ดขาดว่า "จิตเรายังไม่พ้นไปจากอาสวะและความถือมั่นจะไม่ลุกขึ้น" ป่าโคสิงคสาลวันจึงงามสมด้วยภิกษุเช่นนี้

ความเป็นไปดังนี้ ที่นับได้ว่ามีส่วนเกี่ยวข้องอันสำคัญยิ่งยวดแห่งการแยกนิกาย เนื่องด้วยท่านมหาเถระเหล่านี้ต่างมีสัทธิวิหาริกและอันเตวาสิกหรือผู้เห็นดีเห็นชอบปฏิบัติตามท่านองค์ละมาก ๆ แรกเริ่มเดิมทีก็ไม่มีการแตกแยกกันออกไปอย่างไร แม้จะต่างฝ่ายต่างอาจารย์ต่างสำนัก และต่างก็มีความเป็นเอตทัคคะไม่เหมือนกันก็ตาม ทั้งนี้เพราะเหตุที่ท่านสาวกเหล่านั้นส่วนมากได้บรรลุถึงความตรัสรู้ อย่างต่ำที่สุดก็ได้เป็นพระโสดาบัน เหตุนั้น ข้อวิมติกังขาใด ๆ ที่จะเป็นชนวนให้เกิดทิฐิแยกพวกแยกพ้อง จึงไม่อุบัติขึ้น นิกายเพิ่งจะมีขึ้นก็เมื่อสาวกรุ่นต่อมา หลัง ๆ เท่านั้น

อนึ่ง การแบ่งหมู่แบ่งคณะตามลักษณะความสามารถประจำบุคคลในคณะนั้น ๆ ดูเหมือนจะเริ่มมีมาแต่ยุคพุทธกาล เช่นมีภิกษุฝ่ายกระทำวิปัสสนาธุระและฝ่ายคันถธุระ หรือพวกที่ถืออยู่ป่ากับพวกที่อยู่ละแวกบ้าน พวกสมาทานธุดงค์และพวกไม่สมาทาน พวกธรรมธรวินัยธร มาติกาธร (มีปรากฏในอังคุตตรนิกายว่า **ธมฺมธโร วินยธโร มาติกาธโร**) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ กล่าวไว้ในวินัยมุขว่า วิธีแจก

เสนาสนะนั้นพึงกำหนดฐานะของผู้อยู่ให้สมแก่ฐานะของภิกษุ เช่นผู้เล่าเรียนหรือประกอบกิจในทางเดียวกัน ก็ให้ถือเสนาสนะใกล้กันหรือหมู่เดียวกัน ดังพระทัพพมัลลบุตรผู้เลิศในทางจัดเสนาสนะ ท่านจัดภิกษุทั้งหลายให้ถือเสนาสนะเป็นหมู่ ๆ กันตามธุระที่ประกอบ เช่นภิกษุที่เป็นวินัยธรให้อยู่พวกหนึ่ง ที่เป็นสุตตันตธรให้อยู่พวกหนึ่ง ที่เป็นมาติกาธรธรรมกถึก และบำเพ็ญภาวนา ก็จัดแบ่งให้อยู่ตามพวกไม่ปะปนกัน

การแบ่งอันเป็นไปเช่นนี้ หาได้เกิดขึ้นจากผู้หนึ่งผู้ใดจัดการแบ่งไม่ แต่เป็นไปตามสภาพธรรมดา ตามลักษณาการอันไม่เหมือนกันนั้นแบ่งตัวของตัวเอง เมื่อสืบมาภายหลังได้เป็นธรรมเนียมของสังฆมณฑล และการตั้งสมณศักดิ์ของบรรดาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา มีภิกษุฝ่ายอรัญญวาสีและฝ่ายคามวาสี แต่ละฝ่ายมีมหาเถระผู้จัดเจนในทางนั้นดำรงตำแหน่งคณบดีปกครอง เช่นในไทย ตำแหน่งคณบดีฝ่ายอรัญญวาสี คือที่พระโพธิวงศาจารย์ มีสร้อยต่อท้ายว่า ญาณวิสุทธจริยาปริณายก ตรีปิฎกธรรมสุนทร ยติคณิศร บวรศีลาทิขันธอรัญญวาสี (ตำแหน่งนี้เดิมเป็นเจ้าคณะฝ่ายอรัญญวาสี)